

KOLDUSOPERÁK

meg: Brecht Koldusopera magyar fordításairól

K BALABÁN PÉTER

EGY PLUSZ NÉGY

Az egyes számú: az eredeti, vagyis Bertolt Brecht—Kurt Weill: *Die Dreigroschenoperje*. A plusz négy: a mű négy magyar fordítása, a keletkezés sorrendjében: Blum Tamásé, Vas Istváné, Márton Lászlóé, **Eörsi Istváné**. Mindegyik fordításnak megvannak az erőnei és a hibái. Az egyikben az előbbieket, a másikkban az utóbbiak kerülhetnek túlsúlyba. Azt hiszem, akkor cselekszem helyesen, ha a szövegrészeket, a részleteket elemzem, megindokolva véleményemet. Mert az ördög a részletekben van. (Az angyal is persze.) Végigmenni ily módon négy, helyesebben öt teljes szövegen: képtelenség, lehetetlenség. Legalábbis egy folyóirat keretei között. Módszerem tehát: kiválasztani jó néhány *songot*, s a számomra legérdekesebb sorokban rámutatni, hogy mi tetszik, mi nem — és miért. S ugyanez lesz a módszerem néhány kiválasztott prózai rész esetében.

Kezdem a híres *Cápadalal*. **Eörsi István** találó címadása: *Vásári rigmus Bicska Maxiról*. Vas Istvánnál: *Vásári rigmus Penge Mackie-ről*. Fordítói megjegyzéseiben **E. I.** különben megemlíti, hogy nem egy megoldást átvett V. I. *Koldusopera*-fordításából, többnyire véletlenül. Valószínűleg a fenti is ezek közé tartozik. A különbség: **E. I.** a köztudatba átment magyar elnevezést használja, holott elismeri — szintén a fordítói megjegyzésekben —, hogy a Bicska Maxi név túlságosan „plebejus a figurához”. V. I. változata kétségtelenül közelebb áll a német eredetihez (Mackie Messer), bár nem egészen szövegű. Az angol fordítás, amelyet Louis Armstrong hanglémezéről ismerek, Mac the Knife-ot mond, Késes Mackie-t, ha úgy tetszik. De magyarul ez nem énekelhető. A Bicska Maxi változat ma már el- és megkerülhetetlen. Mellette teszem hát le a garast, annál inkább, mivel népszerű is.

Nézzünk három verzzakot a kilencből.

1. Bertolt Brecht Und der Haifisch, der hat Zähne
Und die trägt er im Gesicht
Und Macheath, der hat ein Messer
Doch das Messer sieht man nicht.
- Blum Tamás Ha a cápa szája tátva,
bárki látja fogsorát,
Ámde Bicska Maxi rejtve
tartja kését s pisztolyát.
- Vas István És a cápa fal javába'
Vad fogakkal — nem titok,
És Macheath-nél ott a kése,
Ám a kést nem láthatod.
- Márton László És a cápa nagy pofája
megmutatja fogait,
Bicska Maxi kése gyilkol,
de nem látod soha itt.
- Eörsi István Ott a cápa, szája tátva,
Benne sok fog, villogó,
S ott van Macheath és a kése,
Ám a kés nem látható.

Az első sor mind a négy fordítás esetében kitűnő, szinte láttató („szája tátva”). M. L.-nál a negyedik sor vége megbicsaklik, erőltetett. B. T.-nál pedig a „s pisztolyát” valahogy kilóg a sorból — az eredetiben pisztolyról szó sincs.

2. B. B.

Ach, es sind des Haifischs Flossen
Rot, wenn dieser Blut vergießt!
Mackie Messer trägt 'nen Handschuh
Drauf man keine Untat liest..

B. T.

És mikor a cápa vért ont,
Szép piros lesz uszonya,
Ámde Maxi kesztyűben jár,
S így a bűnnek nincs nyoma.

V. I.

Nézz a cápa uszonyára,
Hogyha gyilkolt, ott a vér!
Penge Mackie kesztyűben jár,
És a kesztyű hófehér.

M. L.

És a cápa vérben úszik,
hogyha zsákmányt elcipel,
Bicska Maxi keze tiszta,
hófehér kesztyűt visel.

E. I.

Nézd a cápa hogyha gyilkol,
Sikos teste tiszta vér!
Bicska Maxin kesztyűt láthatsz,
És a kesztyű hófehér.

Itt B. T. a leghűségesebb az eredetihez: „S így a bűnnek nincs nyoma” — ezt írja B. B. is németül; és ha B. T. ettől egy kicsit el is tér, megkockáztatom a megjegyzést, hogy fordítása itt jobb, mint az eredeti. A többi fordító a kesztyű hófehér voltát hangsúlyozza; a lényegre így is rátapint, és a gengszter kesztyűjének kifogástalan fehérsége a későbbiekben is szóba kerül a darabban.

9. B. B.

Und die minderjährige Witwe
Deren Namen jeder weiß
Wachte auf und war geschändet —
Mackie, welches war dein Preis?

B. T.

S hogy az ifjú özvegyasszony
Gyászruhában szundikált
Szent erényét megtaposták
Tán mert Maxi arra járt.

V. I.

És az ifjú özvegyasszony
Hogy ki volt, már nem titok,
Hogy felébredt, meggyalázták —
Penge Mackie mit kapott?

M. L.

És az özvegy, aki szűz volt
— megjegyeztük a nevét —,
arra ébred: meggyalázták,
Maxi, minden a tiéd!

E. I.

És a bakfis özvegyasszony,
Tudjuk mind az ő nevét,
Ébresztésképp meggyalázták —
Maxi, mit kapsz mindezért?

A negyedik sor: V. I.-nál és **E. I.**-nál, úgy érzem, telitalálat. B. T. itt eltér a szövegtől, de megoldása ötletes — és igen dallamos. M. L. viszont, a jelek szerint, félreértette Brecht e sorát. Ami az első sort illeti, a „minderjährige” szót **E. I.** fordítja a leghűségesebben; M. L. úgyszólván biztosra veszi, hogy a hölgy szűz volt. Tudj' a fene; nem csak szűzet lehet meggyalázní, ugye.

A következő dal címe Brechnél: *Der Morgenchoral des Peachum*. B. T. ezt *Peacock hajnali korálisának*, a többiek *Peachum reggeli korájának* (pl. V. I.) vagy hasonlóképpen fordítják. Hogy B. T. miért változtatta át a Peachum nevet Peacockká, nem tudom. Talán mert könnyebb magyar szöveggörnyezetben kimondani, s mert pávát jelent. (Bár beszélő névnek ebben az esetben nemigen tekinthetjük a Peacockot.)

B. B. ezt énekelte Peachummal:
Wach auf, du verrotteter Christ!
Mach dich an dein sündiges Leben!
Zeig, was für ein Schurke du bist
Der Herr wird es dir dann schon geben.

B. T.-nál erre a nótára fakad Peacock:
Ó, ébredj te hívő, te rongy,
Lásd, nálad is rondább az élet,
Oly ocsmány az emberi sors!
Az Isten se büntethet téged.

V. I. Kezdd el bűnös életedet!
Hát ébredj, te alja keresztény!
Az Úristen majd ad neked
A jóra csak tovább is rest légy.

M. L. Fel, fel, keresztény rohadék,
úzd hát a bűnözést, mint eddig,
lássuk, mit is tudsz, te szemét,
mert az Úrtól senki sem menekszik.

E. I. Légy éber, te keresztény szív!
Két kezed mártsd szennybe és vérbe!
Száz gaztett vár, epedve hív,
Majd az Isten megfizet érte.

B. T. a strófa két utolsó sorának értelmét megváltoztatja, jöllehet a darab — és néhány következő *song* — *tendenciájának megfelelően: a lealjasult ember nem érdemel büntetést, mivel az élet már csak ilyen. Mint az előző mondatból kitűnik, B. B. szerintem lezüllött, talaját vesztett, elrohadt keresztényről szól, amikor a „verrotteter” jelzőt használja. V. I. második sorát túlságosan bántónak érzem, mert általánosítónak és prejudikálónak vélem; fokozott mértékben vonatkozik ez M. L. „keresztény rohadék”-ára. E. I. megoldását tartom a legszerencsésebbnek — mert a legszelídebb s egyszerűs mind a legironikusabb. És azt hiszem, E. I. negyedik sora áll a legközelebb Brecht „Der Herr” kezdetű sorához.*

(Eszembe jut minderről Kosztolányi Dezső véleménye, amely szerint, ha egy fordítás olvasása közben az olvasó egy pillanatra elbizonytalanodik, mert nem tudja pontosan, mit akar mondani a szöveg — ott valami baj van. Márpedig a „keresztény rohadék” olvastán valami meghökkenésfélét éreztem.)

A korális második strófája:

B. B. Verkauf deinen Bruder, du Schuft!
Verschacher dein Eheweib, du Wicht!
Der Herrgott, für dich ist er Luft?
Er zeigt dir's beim Jüngsten Gericht!

B. T. Van testvéred, asszonyod még?
Elárulni őket ne félj,
És meglátod, mit ád az ég
Az utolsó ítéletnél.

V. I. Testvéredet árul gazul!
A hitvesed add vigan el!
Hát levegő neked az Úr?
Az ítélet napja közel!

M. L. Add el testvéred, te szarevő,
tegyed pénzzé hitvesed, te genny,

azt hiszed, Isten csak levegő,
ítéletnap nem vár a menny!
E. I. Most súgd be öcséd, te genny!
Szép nejedért kérj órabet!
Tán levegő neked a menny?
Majd pokolra kerülsz ezért.

V. I. sorait úgy szólván tökéletesnek gondolom, a szöveghűség és a prozódia szempontjából egyaránt. B. T.-nál „Az utolsó ítéletnél” sor kissé nehezen énekelhető, azt hiszem. (Meglehetősen merész megjegyzés a részemről, sőt erősebb jelzőt is írhatnék; hiszen a rendkívül muzikális Blum Tamás nyilván nagy gondot fordított az énekelhetőségre.) A „te genny” megbélyegzés (M. L., E. I.) indokolt, M. L. „te szarevője” már kevésbé, mert — nem ide való, mást jelent. Igen ötletes E. I.-nál a „Szép nejedért kérj órabet!” felszólítás.

B. B. *Das Hochzeitslied für ärmere Leute* fordítása B. T.-nál *Szegény emberek esküvői dala, E. I.-nál Nászdal szegényebb emberek számára*. Szerintem M. L. a *Hátrányos helyzetűek nászdala* címmel fején találta a szöveget: erről — illetve róluk — van szó, s a szövegbe sikerül egy mai, modern elemet belopni, korántsem disszonáns vagy erőltetett módon.

A színmű első felvonásának egyik kiemelkedő mozzanata Maxi és Tigris Brown *Ágyúdala*. Íme, egy részlete:

B. B. *Der Kanonen-Song*
John war darunter und Jim war dabei
Und Georgie ist Sergeant geworden
Doch die Armee, sie fragt keinen, wer er sei
Und sie marschierte hinauf nach dem Norden.
Soldaten wohnen
Auf den Kanonen
Vom Cap bis Couch Behar.
Wenn es mal regnete
Und es begegnete
Ihnen 'ne neue Rasse
'ne braune oder blasse
Da machen sie vielleicht daraus ihr Beefsteak Tartar.

KRITIKA

TÁRSADALOMELMÉLETI ÉS KULTURÁLIS LAP
Megjelenik havonta

A májusi szám tartalmából

Konrád György: Búcsú és üdvözlét
Kis János tanulmánya
Beszélgetés Horn Gyulával
Bölcs István és Dániel Ferenc a Magyar Rádióról
Fehér Ferenc: Szárszó '93
Ágh Attila az MDF jövőjéről
Báron György a Schindler listájáról

B. T. *Az ágyúdal*
 Volt ott egy John és egy Jimmy gyerek,
 És Georgie-val is voltunk hárman.
 Senki se tudta, hogy mi is a neved,
 Mikor mentünk a méteres sárban.
 És volt egy ágyúnk,
 Az volt az ágyúnk,
 Így jártuk Indiát.
 De néha záporban
 Háltunk az árokban,
 És jöttek a néger törzsek,
 A barnák, kékek, zöldek,
 Megfőztük őket, s ettük, mint a tükörtojást.

V. I. *Ágyú-dal*
 Benne volt Jimmy és benne volt John,
 és őrmester lett közbe Georgie,
 Mindezt a gárda nem kérdezte nagyon,
 Mikor Északra kellett masírozni.
 Így él a gárda,
 Ágyú az ágya,
 És átvág Afrikán.
 Zuhognak záporok,
 Vonulnak századok,
 S ha új népet találnak,
 Sötétet, haloványat,
 Felaprítják, és lesz belőle borsostokány.

M. L. *Puskatusdal*
 John volt velünk, és velünk volt a Jim,
 És őrmester lett később Georgie,
 egyenruhákban sok egyforma hím,
 és észak fele kellett masírozni.
 Katona jussa
 a puskatussa,
 vágd az ellenfelet,
 csakis halált hozol,
 és ha találkozol
 egzotikus erőkkal,
 sárgákkal, feketékkel,
 felaprítod, legyen belőlük — bélszínszelet.

E. I. *Ágyúdal*
 John sose reszket és Jimmy se fél,
 És Georgie jó a káplár-posztra,
 Ámde a had sose kérdi, ki mit ér,
 És megy Észak felé masírozva.
 Ámulva látjuk:
 Ágyú az ágyuk,
 Végcéljuk Couch Behar,
 Ha ömlik dús eső,
 S egy új nép jön elő,
 Mindegy, hogy barnák, sárgák,
 Ők jó apróra vágják,
 És készül vérző húsból a bifsztek tatár.

B. T. „És Georgie-val is voltunk hárman” sora legalábbis problematikus, nem utolsósorban azért, mert Brecht egészen mást mond az eredetiben. Nem tudom továbbá, milyen lehet egy kék vagy zöld néger törzs. A „Soldaten wohnen / auf den Kanonen” sorok magyar fordítása három fordítónál kézenfekvő és találó. Ami M. L. „Puskatusdalát” illeti, azt hiszem, már ebből az egy példából is kikövetkeztethető a tehetséges író *Koldusopera*-for-

dításának fő sajátossága: *mindenáron* el akar szakadni B. T.-nak a hazai színházi köztudatban mélyen meggyökerezett fordításától. Néha ez talán nem is árt, legtöbbször ellenben túlzó módon nyilvánul meg e törekvés. Lesz alkalom visszatérni a kérdésre. Annyi bizonyos, hogy a Kanone: nem puskatus, bármily jól hangzó rímpár is a „Katona jussa a puskatussa”.

A második felvonás egyik híres dala: *Die Ballade von der sexuellen Hörigkeit*. Ahány fordító, annyiféleképpen fordítja a *song* címét. Egyik sem rossz (nemi rabszolgaságról, szexuális szolgaságról beszél), nekem M. L. megoldása tetszik a legjobban: *Ballada a szexuális rabigáról*. A konklúziót („Denn vor es Nacht wird, liegt er wieder droben”), vagyis — szó szerint — „Hisz éjszaka megint fölülre fekszel...” (V. I.) vagy „Mert jó éjjel és felül fekszik újra...” (E. I.) szerintem igen ötletesen — teljességgel szabadon — fordítja M. L.: „...hisz combok közé fekszik, aki férfi”. Brecht nyilván nem akarta helyezni a hangsúlyt, hogy a férfi *fölül* fekszik — bár szövege ezt mondja —, hanem arra, hogy a férfinak *kell* a nő. S ezt a legerőteljesebben M. L. fordítása fejezi ki.

Sajnos azonban nem dicsérhetem M. L. egyik következő dalfordítását. A *Die Zuhälterballade*ről van szó; négy közül hárman *Striciballadának* fordítják, helyesen. M. L.-nál: *A kurafi balladája*. Tudj' isten, miért! M. L.-ra, gondolom, valahogy nem jellemző, hogy kedvelné a kissé avitt kifejezéseket. A dal utolsó két sorát pedig egészen másképpen fordítja, mint kollégái, akik többé-kevésbé az eredetit reprodukálják, s ha el is rugaszkodnak a Brecht-szövegtől, igen ötletesen teszik és a mondanivalóhoz híven. Íme:

B. B. So hielten wir's ein volles halbes Jahr
 In dem Bordell, wo unser Haushalt war.

B. T. Gyönyörű volt, de sajnós, elmúlt rég,
 Mikor a bordélyházban éltünk még.

V. I. S elmúlt egy év, elmúlt a nyár, a tél,
 Hisz mind így él, ki bordélyházban él.

E. I. Így telt a tél, így telt tavaszra nyár,
 Jó bordély volt, hol éltünk, ifjú pár.

E. I. verziója igen ötletes, líraibb a többinél. M. L. viszont nem a bordélynak a strici szerint idilli hangulatát hangsúlyozza, hanem ezt mondja: „Így éldégtünk fél esztendeig / a bordélyban, ahol most más lakik.” (Az én kiemelésem. S az én kérdőjelem is hozzáképzelandó. B. P.)

Lucy és Polly féltékenységi kettősének néhány sora Brechtnél:

Polly Ach, man nennt mich Schönheit von Soho
 Und man sagt, ich hab so schöne Beine.

Lucy Meinst du die?

B. T.-nál és V. I.-nál:

Polly Én vagyok a szép sohoi lány,
 Azt mondják, hogy gyönyörű a lábam.

Lucy Még hogy ez?

M. L.-nál:

Polly Én vagyok a Soho csillaga,
 Úgy tudom, nagyon szép a lábam...

Lucy Mármint ott?

E. I.-nál:

Polly Itt van hát e Soho szépe, nézd.

Azt mondják, hogy gyönyörű a lábam.

Lucy Ez itt ni?

M. L.-nál Lucy replikája — megítélesem szerint — félreérthetetlen célzás, csak hát az az érzésem, hogy M. L. akaratlanul (vagy szánt szándékkal) félreértette Brecht szövegét. Miként a többi fordító megoldása is mutatja.

A második felvonás végi *Második koldusfinálé*ban található a darab egyik legfontosabb mondata: „Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral” — éneklí Maxi. B. T.-nál: „Előbb a has jön, aztán a morál.” V. I. is így fordítja ezt a brechti sort. M. L.: „...ha majd zabáltunk, jöhet a morál...” **E. I.** is úgy fordítja a sort, mint B. T. és V. I., M. L. fordítása szerintem igen jó. A későbbiekben azonban ront a teljesítményén. Jenny a németben elismétli ezeket a szavakat, három magyar fordító ennek megfelelően tolmácsolja a német szöveget, M. L.-nál ellenben ezt olvassuk: „előbb emésztés, aztán a morál”. Magyarítani, azt hiszem, felesleges, hogy miért nem szerencsés itt emésztésről, vagyis a „zabálást” követő folyamatról beszélni.

Érdekesek a kórus mondanivalójának fordításai. Brecht-nél: „Ihr Herren, bildet euch nur da nichts ein: / Der Mensch lebt nur von Missetat allein!” A magyar fordításokat a változatosság jellemzi. B. T.: „Ti jó urak, ne képzelegjétek, / Megélni tisztá kézzel nem lehet.” V. I.: „Hát jó urak, nem kár a benzínért? / Az ember eddig csak a bűnből élt.” M. L.: „Mondhattok bármit, így van ez pedig: / az embert aljas tettek éltetik.” **E. I.**: „Ne hidd, hogy bírsz ma élni egyszerűn. / Az ember él, de éltetőnk a bűn.”

Pár sorral lejjebb magyarázatot találunk a borúlátásra. Brecht-nél azt mondja Jenny:

Denn wovon lebt der Mensch? Indem er stündlich
Den Menschen peinigt, auszieht, anfällt, abwürgt und frißt.
Nur dadurch lebt der Mensch, daß er so gründlich
Vergessen kann, daß er ein Mensch doch ist.

- B. T.** Az ember abból él, hogy higgadt fejjel
Megnyúz és zsarol, rabol, harap, akit csak tud,
Az ember abból él, hogy az, hogy ember
Meg emberek, eszébe sose jut.
- V. I.** Az ember miből él? Hisz az a sorsa,
Hogy embert kínoz, megnyúz, nyomorit és zabál,
Az ember abból él, hogy oly gyakorta
Nem tudja, hogy ember lehetne már.
- M. L.** Az ember miből él? Persze hogy ebből,
a társát üti-veri, gyötri, nekiesik.
Az ember abból él, hogy sorsa eldőli,
s az emberiség eközben megszűnik.
- E. I.** Megélni hogy lehet? Csak úgy, hogy egyre
Az embert nyúzod, vágod, rágod, eszed is őt.
Csak az tud élni itt, ki elfeledte,
Hogy ő se más, hogy ember volt előbb.

B. T. fordításában nagyon tetszik a „harap, akit csak tud”, sokkal kevésbé tetszik az erőltetett „Meg emberek”. V. I. — ellentétben Brecht-tel — a jövőbe vetíti az emberré levést. **E. I.** „eszed is őt”-je leginkább szövegű. Azt viszont: „Hogy ő se más” — meg kell kérdőjeleznem, mert logikai következetlenséget érzek benne. M. L.-nál több kérdőjel is adódik... „Az ember abból él, hogy sorsa eldőli”. Bevallom, nem értem. „...s az emberiség eközben megszűnik”. Inkább az emberség szűnik meg, jelen esetben, azt hiszem.

A harmadik felvonás elején ezúttal Peachumné bölcsekedik a szexuális rabigáról. Brecht szerint:

Schon unterm Galgen, ist er noch bereit.
Das ist die sexuelle Hörigkeit.
Er ist schon sowieso verkauft mit Haut und Haar
Er hat in ihrer Hand den Judaslohn gesehn
Und sogar er beginnt nun zu verstehn
Daß ihm des Weibes Loch das Grabloch war.

- B. T. és V. I.** Akasztófa alatt is él a vágy,
Hja, mert ez a nemi rabszolgaság.
Eladták már, elszállt a gyors gyönyör,
A júdáspénzt a nőnél látja már

Moór Marianna (Lucy) és Udvaros Dorottya (Polly) Ljubimov előadásában (Ikládi László felvétele)

- M. L.** S megérti lassanként a vén szamar:
Az asszony gödre néki sírgödör.
...mingyár fityegni fog, nem pedig állni,
és mit akar még most is? Koitálni.
Pedig már ott a kötél a nyakán:
ezt értjük szexuális rabigán.
Ő már szőröstül és bőrostül odavan,
a nő kezében ott a vételár,
végül a szerencsétlen érti már,
hogy sírját lelte meg a punciban.
- E. I.** Perc múlva lóg — és mégis nekilát —
Ez ám a szexuális szolgaság.
Eladta játszva őt a nő, de szörnyű hír,
A júdáspénzt is látta nála ő.
És így lesz végül sorsa érthető:
Az asszony lába közt vár rá a sír.

A Loch—Grabloch szójáték okozhatta a legnagyobb gondot a fordítóknak. B. T. „az asszony gödre” kifejezése szokatlan, de persze érthető. M. L. kimondja a lényegét, de nála elvész a szójáték. **E. I.** „köztes” megoldását igen jónak találom, az „Eladta játszva őt a nő, de szörnyű hír”-t viszont amolyan tölteléksornak érzem.

A *Salamon-dal* lényege voltaképpen a következő (B. T. fordításában):
„Bölcs volt és jó Salamon király, / Bár híre azóta csak nőtt, / De követője

máig sincs, / A sírba bölcsessége vitte őt, / Mely szép erény, de jobb, ha nincs". A Vanitatum vanitas-téma egyik változata, ha úgy tetszik.

Érdekes, hogy Brecht önmagát is beleírta ebbe a csupa szkepszis *song*-ba, mégpedig annak negyedik versszakába:

Ihr kennt den wissensdurstigen Brecht
Ihr sangt ihn allesamt!
Dann hat er euch zu oft gefragt
Woher der Reichen Reichtum stammt
Da habt ihr ihn jäh aus dem Land gejagt.
Wie wissensdurstig war doch meiner Mutter Sohn!
Und seht, da war es noch nicht Nacht
Da sah die Welt die Folgen schon:
Sein Wissensdurst hat ihn so weit gebracht —
Beneidenswert, wer frei davon!

Se *B. T.*, se *E. I.* verziójában nem találtam rá e strófa fordítására. Kihagyták? Kár.

V. I. fordítása:

És ott volt a kíváncsi Brecht,
Kit mind daloltatok!
De megkérdezte tőletek,
Mért gazdagok a gazdagok,
S ezért az országból kiűzitek.
Anyám fia, kérdezni mért muszáj?
És íme, nincs még éjszaka,
De itt az eredménye már:
Kíváncsisága, az volt az oka —
Boldog, ki ettől távol áll!

Ugyanez a versszak *M. L.*-nál:

És ismerjük a kíváncsi Brechtet,
ő írta ezt a darabot,
ő kérdezgette hiába,
miből vagytok ti gazdagok,
ti meg elküldtétek őt a picsába.
Az én anyám fia kíváncsi egy kölök,
de aztán látta a világot,
hogy szegénykém hiába nyög.
Úgy látszik, megárt a kíváncsiság,
jobb lesz, ha nincs hozzá közöd.

M. L. fordításának két fő hibája van, azt hiszem. Brecht azt írja: „zu oft gefragt”, vagyis túl gyakran kérdezte, mitől gazdagok a gazdagok. *M. L.* szerint „hiába” kérdezgette. De ez a kisebbik baj. A „Da habt ihr ihn jäh aus dem Land gejagt” *V. I.*-i fordítása helyes: „S ezért az országból kiűzitek”. Nyilvánvaló utalás arra, hogy Brechtnek Németországból menekülnie kellett a náciizmus elől. (Később különben az Egyesült Államokban sem volt éppen nyugodt az élete a negyvenes évek második felében, a baloldallelles hisztéria kezdeti szakaszában.) Ezt a nyilvánvalóan önéletrajzi — és egyébként is lényeges — utalást *M. L.* elhanyagolja a kamaszos lendületű szókimondás kedvéért. Csak éppen azt nem mondja ki, ami e brechti szöveg tán legfontosabb része.

Az első felvonás végén az *Első koldusfinálé* az emberi viszonyok bizonytalanságáról szól. Arról, hogy a világ szegény, s az ember rossz. A Peachum familia végkövetkeztetése:

B. B. Und das ist eben schade
Das ist das riesig Fade.
Und darum ist es nichts damit
Und darum ist das alles Kitt!

B. T. Az életünk nem könnyű,

Sőt mondhatnám, hogy szörnyű,
És hogyha minden így marad,
Az ember végül megrohad.

V. I. Hogy így kell lenni, sajnos,
Ez itt a szörnyű baj most.
Ezért ez mind semmit sem ér
Az eb ugat, a pénz beszél!

M. L. Hát ez így nagyon durva,
hát ez így el van szúrva,
a világgal nem sokra mész,
mert el van baszva az egész.

E. I. Jaj, éppen így van, sajna,
Ez vitt a bűnbe, bajba,
S mert így van, nincs mit tenni már,
A jószág szélben kártyavár.

V. I. sorai közelítik meg leginkább a német eredetit. *M. L.* az utolsó sorban a lényegre tapint, de kevésbé tapintatosan. „Mondhatta volna szebben, kis lovag”, hogy a cyranói nézetet említsem. Mondhatta volna szelídebben, de hatásosabban, mint például *E. I.* tette.

Nézzünk néhány részt a darab prózájából.

Maxi és Polly lakodalmának színhelyén, a löistállóban, a bandafőnök szemrehányással illeti beosztottait, amiért — szerinte — kontármunkát végeztek.

B. B. So was von Versagen! Lehrlingsarbeit ist das, nicht die Arbeit reifer Männer! Habt ihr denn keine Ahnung von Stil?

B. T. Stílusérvék nulla! Ezek ökrök.

V. I. Micsoda blamázs! Tisztára taknyos kezdők munkája, nem méltó megállapodott férfiakhoz. Hát sejtelmetek sincs, hogy mi az a stílus?

M. L. Micsoda pancserság! Inasmunka, nem pedig felnőtt férfiak műve! Hát ennyire nincs nektek stílusérvéketek?

E. I. Micsoda kudarc! Taknyosok dolgoznak így, nem pedig meglelt férfiak. Stílusérvék nuku?

B. T. túlságosan tömörít, *V. I.* megoldása a leginkább brechti. *M. L.*-nál tetszik a „pancserság”, *E. I.*-nél a „nuku”; *M. L.* „inasmunkáról” ír, ami szövegű fordítás, de azt hiszem, a többi fordítónak van igaza, amikor taknyosok, kezdők munkáját állítja szembe meglelt emberek „művével”.

A hangulatot Leprás Mátyás oldja fel, amikor gratulál Maxinak a házasságához.

B. B. Also kurz und gut... Kopf hoch, altes Haus... Na also, Kopf nicht sinken lassen, alte Schaluppe, das heißt was den Kopf betrifft, den darf er nicht sinken lassen.

B. T. Egyszóval... föl a fejjel, öreg viziló... Ne lógassa a fejét, kis trampli, akarom mondani... ami a fejét illet... szóval... ha lóg, az baj.

V. I. Egy szó, mint száz... föl a fejjel, öreg szivar! (...) No, egyszóval, ne lógasd a fejedet, vén csataló, vagyis... ami a fejedet illeti, azt nem szabad lógnatni.

M. L. Szóval, röviden és velősen... fel a fejjel, vén szivar!... Na, szóval, ne lógasd az orrod, öreg csataló, vagy tudod mit (...) ha már valamidnek lógnia kell, az mégis inkább az orrod legyen!

E. I. Röviden és velősen... fel a fejjel, vén csataló!... Egyszóval ne lógasd a fejed, öreg harcos, vagyis (...) ami a fejét illeti, azt nem szabad neki lógnatnia.

Nem könnyű a fordító feladata. Nézetem szerint *M. L.* oldotta meg legjobban. A szerző utasítása szerint Mátyás *vigyorgva* mondja el a gratuláció befejező részét, s utána *óriási röhögés* tör ki, Maxi pedig *disznó poén*-nak minősíti Mátyás utolsó mondatát. S ne feledjük: nászjé van műsoron, úgyszólván. Szerintem egyébként *B. T.* hibásan fordítja „kis tramplinak” az

„alte Schaluppe“-t (szó szerint: vén bárka); gondolom, megtévesztette a szó neme. „Vén csataló”, „öreg harcos” — ez a helyes itt. Vagyis nem Pollyhoz szól Mátyás, hanem Maxihoz.

Később ismét romlik a hangulat: Maxi zokon veszi a banda tagjaitól, hogy nem hajlandók dalra fakadni.

B. B. Also, ihr wollt kein Lied singen, nichts, was den Tag verschönt. Es soll wieder ein so trauriger, gewöhnlicher, verdammter Drecktag sein wie immer?

B. T. Szóval nem akartok énekelni. Nem akarjátok megszépíteni ezt a mai napot. Legyen csak olyan szomorú, közönséges, rohadt nap, mint a többi.

V. I. Szóval nem akartok énekelni? Egyetlen dalt sem, ami megszépítené ezt a napot? Ma is csak olyan szomorú, közönséges, átkozott rohadt nap lesz, mint örökké?

M. L. Nem akartok énekelni, szóval semmi sincs, ami megszépítené a napot. Ez is ugyanolyan szomorú, nyomorú hétfosnap lesz, mint a többi?

E. I. Tehát egyetlen dalt sem énekeltek, semmit, ami megszépítené ezt a napot. Ez is olyan szomorú, szokványos, átkozottul szaros nap legyen, mint a többi?

A jelzőket, amelyekkel Maxi, illetve Brecht a „Drecktagot” minősíti, a fordítók jól variálják. M. L. vitatható, de szerintem ötletes szójátékkal a „szaros” hétköznapot hétfosnapnak mondja. Jó a szomorúnak a nyomorúval való rimeltetése. Visszatérve a Márton László-i szóhasználatra: a hétfosnap „elmege”, de nem ez a helyzet egyik korábbi „eredeti” kifejezésével. Az egyik bandita elmondja, hogy a rablás előtt ki kellett füstölni a lakókat. M. L.: „Muszájlott őket kifüstölni.” Muszáj ilyesmit mondani? Nem hiszem. Mesterkéltnek tartom.

Maxi aggodalmaskodva mondja Tigris Brownnak: hátha Peachum fejlelenti.

B. B. Du, Jackie, weißt du, mein Schwiegervater ist ein ekelhaftes altes Roß.

B. T. Figyelj ide, Jackie. Az apósom egy undorító vén állat.

V. I. Te, Jackie, tudod, az apósom egy förtelmes vén barom.

M. L. Figyelj csak, Jackie. Az én apósom egy ocsmány vén faszari.

E. I. Te, Jackie, tudod, az apósom egy undorító vén hülye.

M. L. „faszarija” kilóg a sorból. Lólábasan kissé. „Weniger wär’ mehr”, mint a német mondja. Vagyis: kevesebb több lenne. „Vén állat” vagy „vén barom” — sokkal jobb.

A násznép elvonul, a házások kettesben maradnak, s Maxi kijelenti, hogy a szó most teljességgel az érzelmeké.

B. B. Und jetzt muß das Gefühl auf seine Rechnung kommen. Der Mensch wird ja sonst zum Berufstier.

B. T. Következő fejezetünk már érzelmi alapon áll. Érzelmek nélkül az ember teljesen belemerül a munkába és elállatiasodik.

V. I. És most meg kell adni az érzelmelem, ami az érzelmem. Enélkül szörös szívű üzletemberek volnánk.

M. L. És most adjuk meg az érzelmelem, ami jár nekik. Máskülönből szakbarbárrá válik az ember.

E. I. Most pedig kapja meg az érzelmem is, ami dukál neki. Különből még szakbarbárrá züllene az ember.

B. T. ezt a néhány sort — tőle szokatlan módon — feltűnően körülményesen fordította, V. I. pedig — szintén szokatlan módon — kissé szürkén. M. L.-nak és E. I.-nak, úgy vélem, gratuláció dukál a „szakbarbár” szó alkalmazásáért. Helyénvaló korszerűsítés.

Peachumné asszony erkölcsstelennek tartja, hogy leánya házasságra lépett. Ez az ő sajátlagos morálja.

B. B. Wenn du schon so unmoralisch bist, überhaupt zu heiraten, mußte es ausgerechnet ein Pferdedieb und Wegelagerer sein?

B. T. Ha már olyan erkölcsstelen vagy, hogy egyáltalán férjhez mész, nem találtál jobbat egy országúti lótolvajnál?

V. I. Ha már egyáltalában olyan erkölcsstelen vagy, hogy férjhez mégy, muszáj volt, hogy az illető éppen lótolvaj és útonálló legyen?

M. L. Ha már annyira kipusztult belőled az erkölcsi morál, hogy házasságra vetemedel, akkor is muszáj volt pont egy lóköltő zsványt kikeresni magadnak?

E. I. Ha már olyan erkölcsstelen vagy, hogy férjhez mész, pont egy lótolvaj kellett neked, egy útonálló?

B. T. „országúti lótolvaja” — elhibázott. Itt V. I. és E. I. megoldása a találó. Remélem, hogy M. L. csupán Peachumék műveletlenségének érzékelte-tése végett írta le az „erkölcsi morál” kifejezést.

Maxi bejelenti a bandának, hogy egy időre el kell tűnnie Londonból. A banda egyik tagja, Robert erre így fakad ki:

B. B. Um Gottes willen, will man Sie hopsnehmen?

B. T. Az Isten szerelmére, csak nem akarnak lesittetni?

V. I. Az Isten szerelmére, le akarják buktatni?

M. L. Atyaúrsten! Csak nem akarják a kap'tány urat kifingatni?

E. I. Az isten szerelmére, csak nem akarják lefűlelni?

Mint Brecht és három fordító szövegéből kitűnik, „kifingatásról” egyelőre nincs szó, de hát M. L. a jelek szerint túlságosan kedveli az ún. erős kifejezéseket. És — előreszalad.

Valamivel később az ideiglenes bandafőnökké előlépett Polly felháborítja Mátyás egyik megjegyzése, és ekként ordítzik beosztottjával:

B. B. Du Sauhund, du fängst ja gut an. Natürlich ist das nicht gegen mich gerichtet! Sonst würden diese Herren dir schon längst deine Hosen ausgezogen und deinen Hintern versohlt haben...

B. T. Te gané, te aztán igazán aranyos kisfiú vagy. Azt adja meg az Isten, hogy személyeskedjél. Mindjárt lehúzzák az urak a nadrágodat és megcsiszolják a seggedet...

V. I. Mocskos disznó, te, jól kezded. Persze hogy nem rám értted! Különből az urak már régen lerángatták volna a gatyádat, és elintézték volna a fenekedet...

M. L. Te mocskos, te aztán jól kezded. Persze hogy nincs ellenem kifogásod! Ha kifogásod volna, akkor az urak a nadrágodat lecibálták volna, és a valagadat kifiléztek volna!...

E. I. Te rohadt disznó, jól kezded. (...) Persze hogy nem irányul a személyem ellen! Különből ezek az urak már régen kiráztak volna a nadrágodból, és elfenekeltek volna...

E. I. talán abból indult ki, hogy Brecht már korábban is használta a „den Hinterteil versohlen” kifejezést, amikor arról volt szó a Peachum-házaspár egyik beszélgetésében, hogy el kéne fenekelni leányukat, Pollyt. M. L.: lásd fentebb. De nemcsak a kissé izlésficamos és itt fölőslégesen trágár cifrázás, hanem a sok volna is nehézkessé teszi a mondatát. Ha pedig az „elfenekelni” szót itt túlságosan szelidnek találja valaki — szerintem ez esetben valóban túlonaltul gyöngéd... —, még mindig ott van az „összeverni”, „elagyabugyalni”, „ellátni a baját”, „összevissza bunyózní”, „eltángálni”, „cipóra verní”, „kikészíteni”, „megruházni”, „helybenhagyní” s a többi, s a többi. Bőséges a választék.

Töredékek.

Maxi menekülni próbál a letartóztatására készülő zсарu elől a kuplerájból.

B. B. Hat diese Dreckbude immer noch nur einen Ausgang?

B. T. Még mindig csak egy kijárata van ennek a koszfészeknek?

V. I. Még mindig csak egy kijárata van ennek a koszos sufninak?

M. L. Ennek a budinak még mindig csak egy kijárata van?

E. I. Még mindig csak egy kijárata van ennek a szaros bódénak?

Kérem szépen, lehet koszfészek, bódé, sufni — budi azonban biztosan nem.

Smith súlyos bilincessel közelít az őrizetes, Maxi felé. Maxi könnyebb bilincset szeretne. Smith azt mondja:

B. B. Aber, Herr Capt'n, wir haben sie hier in jeder Preislage. Es kommt ganz darauf an, was Sie anlegen wollen.

B. T. Kapitány úr, az attól függ, mennyit szán rá. Van itt egy árfolyam.

V. I. Parancsára, kapitány úr, szolgálhatok a legkülönbözőbb áru bilincsekkel. Teljesen attól függ, melyiket óhajtja viselni.

M. L. Hát persze, kap'tány úr, nekünk minden árfekvésben vannak bilincseink. Kizárólag attól függ, mire van igény.

E. I. Nos, kapitány úr, áraink a lehető legváltozatosabbak. Azon múlik minden, milyet óhajt viselni.

Ami a második Brecht-mondat fordítását illeti, azt hiszem — nem vagyok egészen biztos benne — B. T.-nak van igaza („mennyit szán rá”). Az első mondatban az „árfekvés” (M. L.) — kissé fellengzősen mondom, de attól még igaz lehet — eszményi megoldás. Brecht szó szerint „árfekvést” írt, az 1920-as évek vége felé. A szó csak jóval később — 1950 után? — lett általánosan használt a magyar nyelvben, kissé funkció- vagy kereskedőburokura ízünek érzem, de talán nincs igazam. Viszont meggyőződéssel vallom, hogy itt: kitűnő.

Maxi szemrehányólag szól Lucyhoz: „...hát nincs szíved? Amikor a férj így áll előtted?” (**E. I.**) Mire Lucy ráförmed:

B. B. Meinen Mann! Du Untier! Du glaubst also, ich wisse nichts von der Geschichte mit Fräulein Peachum!

B. T. Férjem? Te vadállat! Azt hiszed, semmit sem tudok Peacock kisasszonyról?

V. I. Férjemet? Te szörnyeteg! Hát azt hiszed, semmit sem tudok Peachum kisasszony történetéről?

M. L. A férjemet? Te förmedvény! Asziszted, nem tudok róla, milyen ügyecskéd van a Peachum kisasszonnyal?

E. I. A férjem? Te szörnyeteg! Azt hiszed talán, nem tudom, hogy milyen románcba kezdte Peachum kisasszonnyal?

Untier lehet vadállat, szörnyeteg — de semmi esetre se förmedvény. Kissé szégyenkezve mondom, mert kioktatásnak hangzik, hogy az egészen mást jelent. Talán gépelési hiba csúszott M. L. szövegébe?

Polly és Lucy összetalálkoznak Maxi börtönében. Szóváltás, veszekedés, Polly így kiált fel:

B. B. Der Mensch muß ja ganz verrückt werden von soviel Scherereien.

B. T. Bele kell bolondulni ebbe a nagy forgalomba.

V. I. Az ember tisztára megőrül ennyi kellemetlenségtől.

M. L. Az ember a végén tisztára hülyét kap ettől a sok totójázástól.

E. I. Mennyi kellemetlenség, ebbe bele lehet örülni.

Schererei: bajlódás, vesződség, veszekedés stb. Totójázás azonban nem.

Ami a „hülyét kap” kifejezést illeti, viszonylag új argó, úgy vélem. Kezdetben nem is értettem, nálam jóval fiatalabb rokonaim tájékoztattak. Szerintem a többi fordítás jobb. Egyszerűbb — és közelebb áll Brecht szövegéhez. Érdekes különben, hogy M. L. egyszer-kétszer, amikor valamelyik gengszter figyelmezteti társait, hogy rendőrök jönnek, azt írja: „sztrüll!” Ez valóban régi argó, megtalálható a Szirmai-féle „A magyar tolvajnyelv szótárában” (Béta Irodalmi Rt., Budapest, 1924). Azt jelenti: vigyázz! vigyázat! A *Koldusopera* keletkezésének idején gyakran használhatták bizonyos hazai körökben. Nem tudom, használják-e manapság, nemigen fordulok meg az alvilágban. Mindenesetre jónak tartom, hogy M. L. beiktatta fordításába. Ez azonban nem békíti ki a „hülyét kap”-pal, elnézést kérek. Maradiság a részemről? Nem gondolom.

Peachumné nem hajlandó fizetni a Macheath-t feljelentő kurvának, mivel Maxi időközben „megpattant” a sitról. Így szól Jennyhez:

B. B. Einen Dreck bekommt ihr und keinen Judaslohn.

B. T. Te Júdás! Nyavalyát kapsz, nem pénzt.

V. I. ...kutyagumit kaptok, nem júdáspénzt.

M. L. Lófaszt kaptok, nem júdáspénzt.

E. I. Így igaz, lószart kaptok, nem pedig júdáspénzt.

Te Júdás? B. T. ezzel kissé félrefordítja az eredetit. A „nyavalyát” talán túl enyhe, bár persze szalonképesebb, mint például a „kutyagumi”, amit a *Dreck* legjobb fordításának vélek ehelyt. **E. I.** erre egy kicsit rálicitál, M. L. pedig még rátesz nem is egy, hanem két-három lapáttal a trágyára.

Ezzel be is fejezem az elemzést, de hadd szóljak még egy-két szót a fordítások és az eredeti viszonyáról.

Eörsi István írja a munkájához csatolt fordítói megjegyzésben, hogy nem kereste, de nem is kerülte mindenáron a megegyezéseket (ti. a régebbi fordításokkal). „Elképzelhető” — írja —, hogy a Blum Tamás-féle fordítás „néhány sorai motoszkáltak” benne, bár nem olvasta, és szövege munka közben sem állt rendelkezésére. Az esetenkénti átvétel, írja, e Brecht-mű esetében „stílusosnak mondható”.

Márton László ezzel szemben — említettem már — látható és hallható módon igenis el akart szakadni a Vas-féle, de főként a Blum-féle (ismétlem, immár szinte klasszikusnak minősülő) fordítástól. (Pedig mint látták, néha még egy B. T. kaliberű fordító-Homéros is szundikált.) Egynehány esetben M. L.-nak ez a törekvése fordításának javára válik, a legtöbb esetben azonban — szerény nézetem szerint — nem.

„Nyomdafestéket nem tűrő” szó manapság már nálunk, Magyarországon sincs (vagy csak csekély mértékben van). Az USA-ban a „legnagyobb magyar igé”-vel egyenértékű „fuck” szót szinte kötőszóként használják regényekben, színdarabokban is. Tehát nyomtatásban úgyszintén. S itt a fordító elszakadási kísérlete — szerintem — visszajára fordul: ami valaha frappáns volt, azt mára közhelyessé koptatta a túlhasználat.

Lőrincze Lajos nemrég elhunyt nagy nyelvészünk mondta jó pár esztendeje egy nyelvművelő-összejövetelen, hogy ő ugyan nem híve a trágárságnak, sőt; de olykor elkerülhetetlen úgynevezett csúnya szavak használata az irodalomban. A regénybeli vagy színdarabbeli férj, aki megtudja, hogy felesége füvel-fával csalja, nem szidhatja nejét azzal, hogy „te rosszillatú kéjhölgy”, kénytelen az asszonyt a megfelelő legerősebb szavakkal illetni, ha már a helyzet így hozta magával. Ezt a példát említette az ilyen tekintetben inkább konzervatív Lőrincze tanár úr, de azokat a megfelelő legerősebb szavakat ő nem mondta ki.

Még régebben — több mint húsz éve — a Nagyvilág című folyóirat ankétot szervezett Trágárság és irodalom címmel. A résztvevők — kitűnő írók — többsége nem okvetlenül helyeselte a durva szavak használatát, konklúzióképpen azonban megállapított — talán az azóta elhunyt Devecseri Gábor fogalmazásában, ha jól emlékszem —, hogy ha a trágárságnak az adott helyzetben, a regény vagy színmű stb. ábrázolta situációban „funkciója van”, nem kell visszariadni az alkalmazásától.

A *Koldusopera* esetében Brecht csak ritkán lépi át a *Dreck* (szar) szó ön-maga megszabta durvasági határát. Ez talán a megírás korszakával függ össze, s nem az alvilági környezettel. De — és remélem, M. L. nem haragszik meg ezért az észrevételért — a modernizálást szerintem nem úgy kell végrehajtani, hogy a szöveg ott is goromba, vagy túlságosan az, ahol nincs szükség ilyesmire. Tehát ahol a trágárságnak — *nincs* „funkciója”. Paripahímtagok lóbálgatásával a szöveg nem igazán lesz korszerűbb, legfeljebb divatosabb, hatásvadászó, és bizonyos nézőknél vihogást vagy stílszerűbben: nyerítést vált ki. Brecht viszont — egyáltalán nem lesz. Brecht nem szerette a sablont.